

DRIEPAS

Jaargang 4, nummer 2, september 1987

HISTORISCHE KRING DUIVEN, GROESSEN, LOO

Colofon

De DRIEPAS is het verenigingsblad van de Historische Kring Duiven Groessen Loo en verschijnt drie keer per jaar.

Artikelen mogen alleen worden overgenomen na schriftelijke toestemming van de auteur en onder bronvermelding.

Abonnementsprijs f 7,50 per jaar, bij vooruitbetaling te voldoen op bovenstaande bank- of girorekening, voor leden gratis.

Losse nummers f 3,00

Het lidmaatschap van de Historische Kring kost f 20,- per jaar, over te maken op postgiro nr. 49.23.697 of Rabobank nr. 31.54.07.484 t.n.v. Historische Kring Duiven Groessen Loo.

Secretariaat Historische Kring:

Dhr. A.Th.J. Boss
van Dorth tot Medlerstraat 5
6921 AT Duiven.
Telefoon 08367- 1202

Redactieleden:

R.M. Gerritsen
W.F.W.M. van Heugten
Th.M.J. Jonker

Redactieadres:

R.M. Gerritsen
Kennedystraat 4a
6921 CW Duiven.
Telefoon: 08367- 3743

ISSN: 0168-9460

Omslag

Huis Rijswijk bij Groessen in 1742, gravure van Paul Liender in *Het verheerlijkt Kleefsland* (Amsterdam 1762) naar een tekening van Jan de Beijer.

Piet Leijsing achterna

Terwijl er gewerkt werd aan het artikel "De Loose periode van Piet Leysing" (Historische Kring Duiven Groessen Loo 1985 Nr. 3, pp. 51-53), was men in Rees onder leiding van Kulturamtsleiter Clemens Verweyen en Öffentlichkeitssachbearbeiter Wolfgang Müller bezig ter gelegenheid van het honderdste geboortejaar van deze schilder een tentoonstelling te organiseren van een belangrijk deel van diens werk. De expositie werd gehouden in het Raadhuis van Rees en op 6 november 1985 geopend door de Directeur van Museum Haus Koekkoek in Kleef, drs. Guido de Werd. Deze hield een inleiding waarin hij onder andere wees op de mogelijkheid dat Leijsing in zijn schildertechniek beïnvloed is door Van Gogh. Namens de Gemeente Bemmelsprak Wethouder C. van der Woerdt, die behalve een kleine kopie van het Bemmelse ponymonument een uittreksel uit het geboorteregister meebracht, waaruit blijkt dat Petrus Josephus Johannes Leijsing op 28 maart 1885 geboren is te Doornenburg Wijk D No. 128.¹

In de door Wolfgang Müller geschreven korte inleiding in de goed verzorgde catalogus van de tentoonstelling² lezen we onder andere hoe de Doornenburgse jongen, die in Duitsland terecht gekomen was omdat zijn vader in Duisburg als scheepsbouwer werkte³, daar de gelegenheid kreeg om van huisschilder kunstschilder te worden. Toen Piet als jongeman eens in het ziekenhuis was opgenomen, zag de behandelende arts, Professor Schultz, hem een schets maken, concludeerde dat hij talent had en bood hem een studie aan de Düsseldorfer Kunstakademie te financieren, een aanbod dat werd aangenomen.

Alle tentoongestelde werken, 59 stuks, 5 etsen en 54 schilderijen, zijn afgebeeld, 11 schilderijen in goede kleurenreproducties. Het overgrote deel van het werk heeft het leven op het land tot onderwerp: boeren met hun vee, vissers bezig hun netten te boeten, vrouwen die de was te bleken leggen, mensen aan het werk in huis. Er waren ook enkele portretten en een stilleven.

Zelfs aan de hand van de reproducties komt men onder de indruk van de kwaliteit van het werk dat Leijsing in het

Rijnland gemaakt heeft, waarschijnlijk geheel of nagenoeg geheel na zijn Loose periode. De latere schilderijen zijn lichter van kleur en toets, wat niets afdoet aan de charme van het jeugdwerk.

De Loose periode was op de tentoonstelling niet vertegenwoordigd. Men wist wel dat de schilder in Nederland gewerkt had, maar had niet het vermoeden dat er nog iets uit die tijd op te sporen was. Schrijver dezes hoorde pas van de tentoonstelling toen deze afgelopen was, en in Rees vernam men ook toen pas van boven vermeld artikel in ons tijdschrift. Inmiddels is het in het Duits vertaald, gemultipliceerd en onder de in Leijnsing geïnteresseerden in het Rijnland en daarbuiten verspreid.

Op 2 juni 1986 kwam Theo Reinders, schrijver van het artikel over Leijnsing in "Kalender für das Klever Land auf das Jahr 1983", samen met een andere bewonderaar van de schilder, Bernhard Helmes, naar Nederland. Beide heren hadden een zeer actief aandeel gehad in de totstandkoming van de tentoonstelling. Samen met ondergetekende werkten ze een dagprogramma af dat men zou kunnen betitelen als "Piet Leijnsing achterna". Er werden bezoeken gebracht aan Bommel en Doornenburg, aan het huis waar hij gewoond en gewerkt heeft in Loo, aan mensen die werk van hem bezitten, aan de door hem geschilderde Loowaard.

Met het zoeken naar het geboortehuis van de schilder in Doornenburg hadden we geen succes. Dit is begrijpelijk nu wij dankzij het speurwerk van G.Th.Berentsen weten dat het huis na de oorlog verdwenen is bij de verlegging van het Pannerdens Kanaal.

Hent Bouwmeister, toen nog woonachtig te Loo, bleek de schilder nog gekend te hebben en herinnerde zich hoe zijn vader op de deel van zijn buurman op Den Bult, de riviervisser Peters, netten breiende voor Leijnsing poseerde.

In het voormalige kosthuis van Leijnsing, in de Loostraat te Loo, hoorden we dat de schilder ook de vader van zijn hospita, de scheepstimmerman Willem Schoenmakers, in de wandeling "Schoentje" genoemd, geportretteerd heeft; het stuk was echter verloren gegaan.

Op de Loowaard vernamen we dat daar in de oorlog een schilderij van het huis van de hand van Leijnsing verdwenen is.

P. Leijning: Portret van Jan Berentsen, Loo (1912)

Bij het bezichtigen van het enige bewaard gebleven schilderij van de Loowaard werd ons verteld dat er in 1913- dit jaartal staat op het doek - f 30,00 voor betaald is, een voor die tijd niet onaanzienlijk bedrag.

Het verzoek van de redactie indertijd om aanvullende informatie bleef niet zonder effect. Er kwamen enkele mondelinge reacties en een schriftelijke.

Bij de in het vorige artikel opgesomde werken kunnen nu de volgende correcties en aanvullingen gegeven worden.

- Driemaal de havezate Loowaard, waarvan er slechts een bewaard gebleven is.

- Vijf portretten in olieverf, waarvan er een verloren gegaan is.

- Een portret in houtskool; het is afgebeeld bij dit artikel en wordt verderop besproken.

- Een oude vrouw handwerkend in een binnenhuis; dit doekje was slecht geconserveerd en is verloren gegaan.

Het portret in houtskool stelt de timmerman/aannemer/verlofhouder Jan Berentsen te Loo voor¹. De tekening meet 0.19 x 0.25 m, is gesigneerd en gedateerd 1912. Volgens de overlevering binnen de familie Berentsen dankt dit portret zijn ontstaan aan het feit dat Leijsing bij een bezoek aan grootvaders café eens een rondje had gegeven dat hij niet kon betalen. Er werd overeengekomen dat hij de schuld zou vereffenen door de kastelein te contereiten. De kunstenaar legde daarop diens trekken vast met een stuk houtskool dat hij uit de kachel gepakt had.

Johannes Lambertus Berentsen werd op 24-4-1864 te Zeddam geboren en overleed tijdens de evacuatie te Harreveld op 17-12-1944. Aan zijn café te Loo is inmiddels een en ander veranderd. Hoe het er in zijn tijd van buiten uitzag, is te zien op de in het vorige nummer van Driepas door G.Th.Berentsen en Th.Jonker gepubliceerde oude ansicht (pp. 16-17). De niet meer bestaande werkplaats van timmerman Berentsen was uniek, gevestigd als ze was in de oude school met op de muur geschilderd landkaarten.

Een belangrijke inlichting aangaande de schilder kwam van archivaris J.Th.M.Giesen. In een brief van 23-7-1986 schrijft hij het volgende.

Naar de schilder Piet Leijsing had ik afgelopen winter al

gezocht, echter tevergeefs. Nu echter heb ik eerst op Huis Aerd de registers van ingekomen personen vanaf 1910 doorgenomen, hetgeen wel resultaat opleverde.

In 1914 (het register van vestiging zegt "december 1914" maar volgens het bevolkingsregister was het al op 1 mei van dat jaar) vestigde Petrus Josephus Johannes Leijzing, geb. Doornenburg 18-3-1885, ongehuwd, kunstschilder, zich, komende uit Duisburg, als "commensaal" bij de familie Verhoeven-Schoenmakers, die sinds 19 mei 1913 (komend uit Huissen) in Loo woonde (L 89, later L 85).

De kunstschilder woonde hier niet lang. Ook het juiste tijdstip van vertrek is niet vast te stellen. Hij verzuimde namelijk, zich af te melden. Het bevolkingsregister vermeldt, dat hij "ongeveer 1 Feb. 1915" naar Duisburg verhuisde. Later op 4 december 1915, werd hij "ambtshalve afgeschreven". (Einde citaat).

Denken we nu aan in Loo ontstaan werk van Leijzing gedateerd in 1912 en 1913, dan moeten we concluderen dat hij al in Loo kwam voordat hij er ging wonen.

In en rond Rees streeft men er naar een gedegen onderzoek naar Leijzing en zijn werk op gang te brengen. Verdere informatie vanuit Nederland is hierbij in hoge mate welkom.

W.J.Th. Peters, Nijmegen

Noten

1. De naam is niet 'Leysing' zoals deze ten onrechte gespeld is in het vorige artikel en ook in de catalogus van de tentoonstelling te Rees. Opmerkelijk is dat de vader de aangifte tekende met 'Leijzing'.
2. Op het Secretariaat van de Historische Vereniging is een exemplaar aanwezig van de catalogus, die al snel uitverkocht was.
3. Op 10-11-1890 verhuisde de familie van Doornenburg naar Ruhrort.
4. Met dank aan die leden van de Familie Berentsen die verlof gaven om het portret hier te publiceren en aan degenen die verschillende waardevolle gegevens verstrekten.

Uit de krant van toen

Via via (*) is de redactie in het bezit gekomen van een kranteknipsel uit de Zeister Courant van 7 april 1897. Het bericht, dat we hierbij integraal en zonder verder commentaar doorgeven, is door bovengenoemde krant overgenomen uit de Arnhemsche Courant.

Exploitatie van kinderen Uit Loo, het dorp in de Lijmers, trekken weer tal van huisvaders naar Duitschland om te arbeiden. Doch ook kinderen gaan mee naar de Ruhr. Er waren deze week een paar werkbazen of ploegbazen aldaar om kinderen te werven. Bij het uitgaan der school stond er een klaar om een paar knapen in beslag te nemen.

De Deutsche kinderen moeten tot 14 jaar schoolgaan, daarom komt men de Hollandsche halen. Zoo gaan ook weldra weer vele knapen de grens over om in den vreemde als koehoeder te dienen. Is het wonder, dat de Nederlander in de Rijn-provincie „der dumme Holländer“ heet? Verleden jaar ging van Loo ook een knaapje mee naar de steenovens boven, maar kon den arbeid niet volhouden. Ik vraag, wat dat kereltje — dat nog nauwelijks schoolgegaan had — geleden moet hebben, voor de baas overtuigd was, dat het niet ging en hij franco teruggezonden werd. *Arnh. Ct.*

Th.M.J. Jonker, Loo

(*) Met dank aan mr. R.G. Klomp en dr. G.B. Janssen.

De Groessense doopvont

Tot het interieur van de Groessense St. Andreaskerk behoort een prachtige doopvont. Boven deze doopvont zijn generaties Groessenaren ten doop gehouden. Dit is alleen al een reden om stil te staan bij dit vermoedelijk oudste voorwerp in de Groessense kerk. Dat het stuk op zichzelf ook aandacht verdient, moge blijken uit het hierna volgende. Allereerst willen we stilstaan bij de geschiedenis van het dopen.

D o p e n

Kennen wij nu in de Katholieke Kerk bijna uitsluitend de kinderdoop, in de vroege middeleeuwen was het de gewoonte volwassenen te dopen. Dit gebeurde doorgaans in speciale doopkapellen die naast of vóór de kerkjes werden gebouwd, en wel op vaste dagen in de vigilies van Pasen en Pinksteren. Niet de plaatselijke pastor of een andere priester doopte, maar dit gebeurde door de bisschop. In tegenstelling tot de huidige gebruiken werd men toentertijd gedoopt door drie keer volledige onderdompeling (submersio). Dit leidde echter tot problemen en vanaf de negende eeuw was het begieten van hoofd en schouders (infusio) voldoende¹.

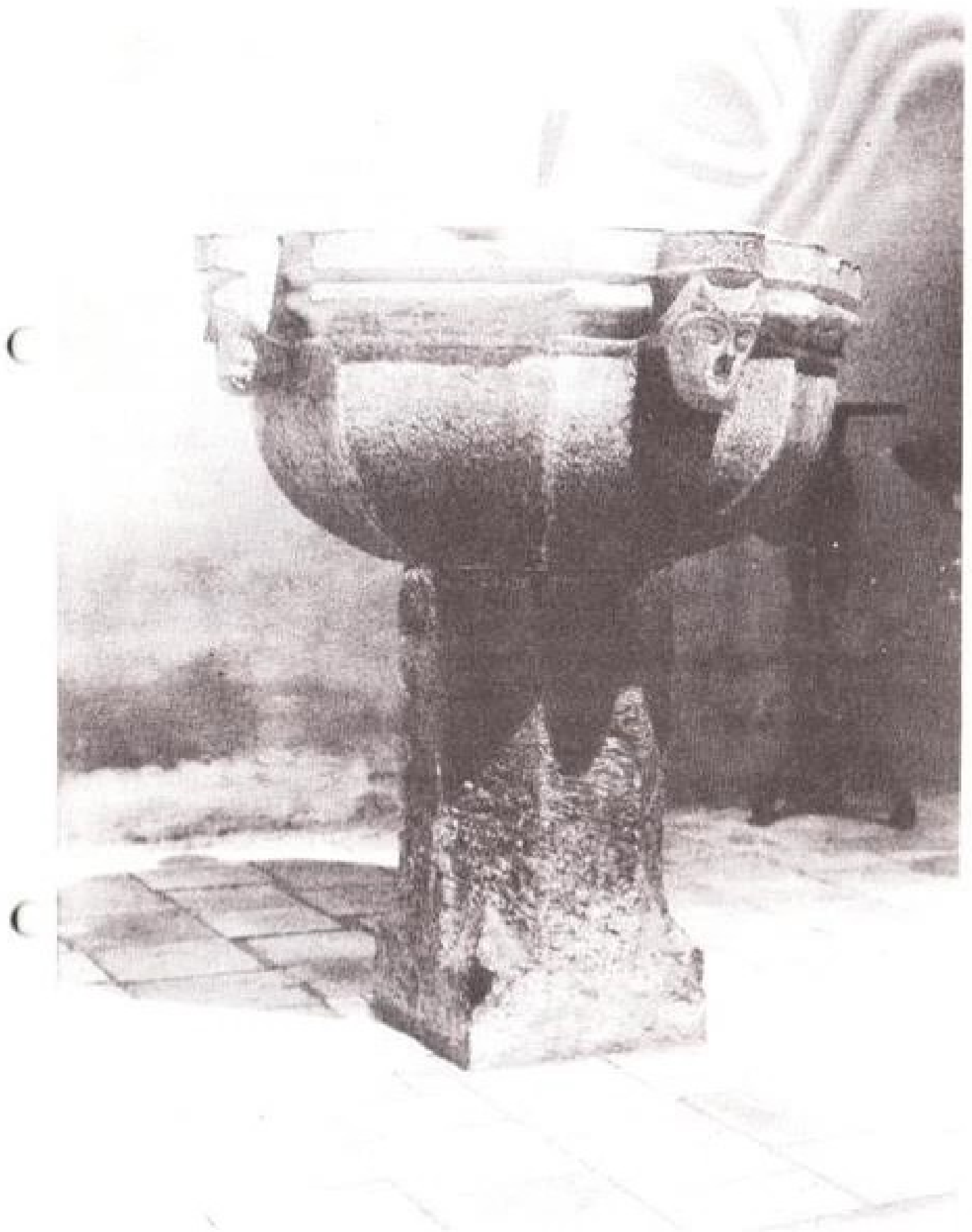
In het jaar 789 verordonneerde Karel de Grote dat alle kinderen gedoopt moesten worden. Dit had tot gevolg dat de bisschop alleen zich niet van deze taak kon kwijten, maar dat ook de priesters mochten dopen. Een gevolg was ook dat men niet meer in een aparte doopkapel doopte, maar boven een doopvont die buiten de kerk aan de westkant van het gebouw werd geplaatst. De reden waarom men niet in de kerk doopte, was het feit dat men als ongedoopte de kerk niet mocht betreden. Ook de plaats aan de westkant werd niet zomaar gekozen. In de middeleeuwen verwachtte men het heil uit het oosten en het kwade uit het westen. Vandaar ook de oost-west orientatie van de kerken met het altaar in het oosten. In latere tijden zien we dat de doopvont onder de (west)toren werd geplaatst². Hierdoor werd het symbool in het dopen bena-

drukt: nadat men de machten van de duisternis had afgezworen, werd men door de reiniging van de doop in de Kerk opgenomen.

Hoe men in de 16e eeuw te Groessen doopte, kunnen we lezen in het beroemde *Kercken Boeck tho Groessen* van de pastoor Jacob Vallick, dat in het Groessense kerkarchief aanwezig is³. Duidelijk zijn daarin de drie stappen te herkennen: de afzwering van de duivel gevolgd door de exorcismata, dan het eigenlijke dopen en vervolgens de gang *aen den hoogen altaer* waar de dopeling de zgn. Communicatio ontving en daarmee feitelijk in de Kerk was opgenomen. Om dat te bevestigen gaf de pastor de pasgeboren dopeling *drie dropkens wijns* te drinken en sprak hem toe: *Ick laet u tot den gemeijnten Christi* enz. Met betrekking tot de doopvont maakt Vallick slechts op een tweetal plaatsen in zijn *Kercken Boeck tho Groessen* een korte melding: bij de beschrijving van de doopceremonie en bij die taakomschrijving van de koster. Bij dit laatste vermeldt Vallick: *Item hij hoort oock den pastor te dienen op der Vonte op te sluijten* dwz. hij moest ook de pastoor helpen met het verwijderen van de deksel, die de doopvont afsloot. Overigens is het aardig om te weten dat hij die dienst mocht weigeren als men (de ouders of de peter en meter, vroeger in de Liemers Gheverlinghe genoemd), hem een beloning of *praeve* weigerde.

De Groessense doopvont

De Groessense doopvont is gehouwen uit blauwe steen: de hoogte is plm. 100 cm. Op een schacht die van een vierkant voet overgaat in een achthoek, bevindt zich een achthoekig bekken, dat met vier kopjes is versierd. Het stuk stamt uit de Ardennen, uit de buurt van Namen. Dit soort vonten werd daar in de steengroeven tussen de 13e en 16e eeuw min of meer fabrieksmatig gekapt en op grote schaal verhandeld. We treffen ze dan ook aan over bijna heel België, Noord-Frankrijk, Zuid-Engeland, Zuidoost-Nederland en het land tussen Rijn en Maas. Het verspreidingsgebied heeft zijn zwaartepunt in de provincie Luik en de beide provincies Limburg⁴. Deze doopvonten zijn niet allen hetzelfde. De oudste zijn nog zuiver romaans van vorm met een rond bekken dat steunt op een

(Foto: Historische Kring / W. van Heugten)

centrale dikke zuil waaromheen 4 dunnere zuilen staan. De latere doopvonten, de gotische, hebben doorgaans een achthoekig bekken en staan op een enkele centrale schacht. De Groessense doopvont hoort dus duidelijk tot de laatste groep. Exemplaren die sterke overeenkomsten vertonen met de Groessense doopvont trof de auteur aan o.a. in de zeer oude St.Remacluskerk te Ocquier in de provincie Luik, in de eveneens oude St.Martinuskerk van Qualburg bij Kleef en in de kerken van Montfoort en Thorn. Maar ook elders in het Maasland en Noord-Limburg staan in de kerken dergelijke doopvonten.

Hoe oud de Groessense doopvont is, is moeilijk precies aan te geven. E.H. Terkuile geeft in het boek *Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst*⁵ aan de 15e eeuw. H. Hilger schat dat de sterk gelijkende Qualburgse doopvont in de tweede helft van de 14e eeuw is ontstaan⁶. De Groessense doopvont zou omstreeks 1400-1450 naar hier gekomen kunnen zijn. Het lijkt echter niet uitgesloten dat dit pas gebeurd is bij de verbouwing van de kerk in de tweede helft van de 15e eeuw. In die tijd werd het oude, 12e eeuwse romaanse schip afgebroken en het huidige, gotische schip met de kraagstenen gebouwd.

De vier kopjes

De vier kopjes aan de Groessense doopvont vallen het meest op. Ze zijn tamelijk schematisch gekapt en lijken meer op maskers. Wat de betekenis ervan is, is moeilijk te zeggen. Er blijken twee kopjes met een baard en twee kopjes met een haarkapje te zijn: twee mannenkopjes en twee vrouwenkopjes. Hierdoor wordt een verklaring in termen van de vier Paradijsstromen of van de vier Evangelisten onwaarschijnlijk. Eventuele aanknopingspunten zijn het getal vier en de plaats op de doopvont. We kunnen daarbij gemakkelijk denken aan de vier windrichtingen, die ook bij het wijden van het doopwater in de Paasnacht een rol spelen. De priester immers deelt dan het water in vier delen door met zijn hand het kruisstecken in het water te maken en sproeit kleine hoeveelheden water in elk van de vier windrichtingen.

Het getal vier had voor de middeleeuwse mens een speciale betekenis. Sedert de Griekse oudheid dacht men dat de

(Foto: Historische Kring / W. van Heugten)

kosmos (wereld, heelal) was opgebouwd uit vier elementen: water, lucht, vuur en aarde. Ook de mens, de microkosmos, zou uit vier levenssappen zijn samengesteld en hem werden vier temperamenten toegedicht.

Misschien zijn de voorgaande verklaringen wel te hoog gegrepen en moeten we een verklaring in een praktische richting zoeken. De vier uitstekende kopjes maken het doopbekken namelijk hanteerbaar, zodat het door een paar mannen opgetild kan worden of opgetakeld. Er zijn meer voorbeelden bekend dat men het nuttige combineerde met een symbolische betekenis. In de 15e eeuw was dat misschien nog vage herinnering aan de in de 13e en 14e eeuw nog algemeen bekende symboliek m.b.t. het dopen.

En Duiven ?

Het is bijna zeker dat in de nagenoeg even oude St.Remigiuskerk eveneens een dergelijke oude doopvont heeft

gestaan. Deze moet in onbruik zijn geraakt toen de kerk in het begin van deze eeuw verbouwd werd en na de verbouwing de huidige doopvont in Jugendstil werd geplaatst. Zoals gebruikelijk werd de oude op het kerkhof, in gewijde grond, begraven. H.E. Kubach en A. Verbeek maken in hun boek *Romanische Baukunst an Rhein und Maas*, Berlijn 1976⁷ nog melding van een voet van een romaanse doopvont, die op het Duivense kerkhof zou liggen. Onderzoek ter plaatse leverde echter niets op. Wie van de oude Duivenaren weet nog iets van deze voet van de oude doopvont en kan eventueel de plaats waar hij begraven ligt aanwijzen? Ondergetekende houdt zich van harte aanbevolen voor nadere inlichtingen.

Wim van Heugten, Duiven

Voetnoten

1. Een algemene verhandeling over het dopen in de vroege middeleeuwen geeft W. Zimmermann in zijn artikel: *Romanische Taufsteine*, in: *Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein*, 155/156 (1954), blz. 472-500.
2. Meestal maakte de kerktoren geen deel uit van de kerk maar behoorde deze, zeker sedert de 16e eeuw, tot de burgerlijke gemeente. In het zuiden van Nederland (o.a. te Deurne NB) was dit een gebruikelijke toestand.
3. Huis Aerdt, Parochie-archief Groessen, inv.nr.1.
4. J.J.N. Tummers: *De kunst van het Maasland II*, Assen, 1980, blz. 230.
5. H.E. Teekule: *De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst*, Deel III Gelderland, kwartier van Zutphen, 's Gravenhage, 1958, blz. 76.
6. H. Hilger: *Denkmäler des Rheinlands*, Kreis Kleve Bd 5, Düsseldorf, 1970, blz. 85.
7. H.E. Kubach, A. Verbeek, *Romanische Baukunst an Rhein und Maas*, Berlijn, 1976, blz. 227.

Steenfabricage op de Loowaard (deel 3 slot)

De steenoven van Koch (1879)

De oprichting

Op 11 januari 1879 werd aan J.W.C. Koch (1825-1913) landbouwer op de havesathe "De Loowaard" vergunning verleend voor het oprichten van een steenbakkerij op de kadastrale percelen D 124, 125 en 132 op de Loowaard, op Duivens grondgebied. Het is de oorsprong van de thans nog bestaande en geëxploiteerde steenfabriek B.V. DE LOOWAARD.

De oprichter

De oprichter Jan Willem Conrad Koch was geboren te Zevenaar op 23 maart 1825 als zoon van Gisbert A.G.T. Koch (1791-1872) en M.M. Vigelius (1793-1866). Zijn grootmoeder was L.A. Uhlenbruch, gehuwd met J.W. Koch, die zich in 1783 als schoolmeester in Zevenaar vestigde. In 1815 werd J.W. Koch tot Nederlander genaturaliseerd en was van 1818 tot aan zijn dood in 1833 burgemeester van Duiven.

J.W.C. Koch was landbouwer, grondeigenaar en administrateur van de havesathe "De Loowaard" voor de familie Von Bodelschwing-Plettenburg. Ook hij was gemeentesecretaris van Duiven. Hij huwde in 1852 met Wilhelmina C.A. Korten (1826-1892) uit Wezel en na haar dood in 1893 met A.M. Vigelius (1835-1906). J.W.C. Koch overleed te Zwolle op 88-jarige leeftijd op 7 februari 1913.

Uit zijn eerste huwelijk had hij negen kinderen, waarvan vier zonen in de jaren tachtig naar Amerika emigreerden en daar fortuin maakten, onder andere in de baksteen-industrie. Aan deze ondernemende en interessante familie Koch zal een afzonderlijk artikel worden gewijd.

De eigenaars

De in 1879 opgerichte steenfabriek behoorde niet alleen

aan J.W.C. Koch, maar was familiebezit. Hij had samen met twee broers en een zwager een maatschap opgericht om voor gezamenlijke rekening het landbouwbedrijf uit te oefenen en een steenfabriek te exploiteren. De deelhebbers waren de vier kinderen van het echtpaar Gisbert A.G.T. Koch en M.M. Vigelius:

1. J.W.C. Koch (1825-1913), de oprichter;
2. Anna M.L. Koch (1826-1907), gehuwd met de tabakshandelaar C.Th. Koch;
3. Carel P.Th. Koch (1829-1884) landbouwer, gehuwd met H.C. Vigelius;
4. Johan Karel Koch (1831-1903) N.H.predikant.

De exploitatie

In 1881 weet het Provinciaal Verslag van Gelderland te melden dat W. Koch op de Loowaard te Duiven een steenfabriek exploiteerde. Er werden zowel machinale als handvormstenen vervaardigd aan een steenpers en twee vormtafels. De seizoenproduktie bedroeg 700.000 machinale stenen en 1.500.000 handgevormde stenen. Het werkvolk bestond uit 15 mannen, 5 vrouwen, 10 jongens en 4 meisjes. Het merendeel van de arbeiders werd gevormd door vrouwen en kinderen.

De feitelijke leiding op de steenfabriek zal wel in handen zijn geweest van zijn zoons, zoals W.L. Koch (1857-1881) die ingenieur was en bij een spoorwegongeluk bij Elst (O.B.) om het leven kwam. Maar de echte steenbakker in de familie was Frederik Karel Koch (1859-1949). Hij is de stichter in 1889 van de "Twin City Brick Company" in St.Paul (Minnesota). Na zijn schoolopleiding te Arnhem gaf hij te kennen steenfabrikant te willen worden en ging het vak leren bij zijn buurman J.S.van Sadelhoff op de Middelwaard.

In de periode 1854-1869 werden er in het gezin Koch-Korten negen kinderen geboren voor wie de wereld op de Loowaard te klein was. In de jaren tachtig werden er plannen gesmeed om de oceaan over te steken naar het land van de onbegrensde mogelijkheden. In 1884 vertrokken de beide oudste zonen en in 1888 nog twee, waaronder F.K. Koch. In 1889 vertrok ook het echtpaar Koch-Korten. Zij gingen naar Wageningen waar zwager Carel

Koch een tabaksonderneming leidde. Emigratie van de kinderen en terugtrekking uit de baksteenzaken van J.W.C. Koch leidden tot de verkoop van "De Loowaard".

De verkoop van de Loowaard in 1885

Toen de Koch's hun gedachten naar de U.S.A. lieten gaan, keek Th.E. van Sadelhoff niet verder dan zijn neus lang was, maar zag goed wat de Koch's zouden achterlaten en dat was geen failliete boedel. Daar zat toekomst in voor hem en zijn grote gezin. Hij gaf dan ook te kennen geïnteresseerd te zijn bij een eventuele verkoop van de steenfabriek.

Op 19 september 1885 kwamen voor notaris Pliester te Zevenaar de familiehoofden of vertegenwoordigers daarvan bijeen. Dat waren J.W.C. Koch, zijn schoonzuster Hermina Koch-Vigelius, zijn zwager Carel Koch en J.C. Krautz als gemachtigde van zijn broer J.K. Koch, de dominee. Zij wilden de door hen destijds aangegane maatschap opheffen, *dat zij zich hebben overtuigd dat de daartoe behorende steenfabriek niet zonder groot nadeel in natura kan worden verdeeld en dat het evenmin wenselijk is dat die onder meerdere deelgenooten gemeenschappelijk wordt gehouden, terwijl ook geen der belanghebbenden die fabriek geheel alleen wenscht aan te houden en daarom overeengekomen wordt dat die fabriek gemeenschappelijk zal worden aangehouden door J.W.C. Koch en H.C. Vigelius Koch.*

Dat wil dus zeggen dat J.W.C. Koch en zijn schoonzuster de nieuwe eigenaars werden voor een prijs van rond vijftienduizend gulden elk. Voor die gelegenheid was namelijk door Hilmar Maria Dirks, steenfabrikant te Oosterbeek een inventarisatie van de steenfabriek opge maakt: *De geheele steenfabriek, zoals die thans bestaat en wordt uitgeoefend op de Loowaard gelegen en de tot de exploitatie dezer fabriek gehuurde gronden van den Heer van Bodelschwing, dat zijn opstallen van gebouwen, rails, karren, wagens, machines, voorraad steenen, turf, steenen te Groningen staande ter levering met omrastering en voorts alle vorderingen der maatschap wegens geleverd fabrikaat, met aftrek van posten is de zuivere waarde f 29.339,10.*

De door Dirks gemaakte inventarisatie is interessant omdat ze enig inzicht geeft over de bedrijfsvoering van een negentiende eeuwse steenoven.

Bazenwoning met schuur en haaghuis	f 300,=
500 meter rails, lichtdragend smalspoor	250,=
8 spoorwagens	160,=
25 steenwagens	40,=
12 schuierwagens	6,60
1000 halfsleets rietmatten	230,=
200 mindere rietmatten	10,=
3 modderkarren	150,=
1 roeiboort	20,=
2 stortkarren	80,=
150.000 dekstenen	650,=
200 meter ijzeren kruiplanken	40,=
roosters, waterremmers, kruiplanken, schoppen	80,=
3 handvormmachines	40,=
kistplanken met treepalen	50,=
6230 tonnen turf	1085,13
800 tonnen oude turf	130,=

Totaal woning, bedrijfsgoederen en brandstof	f 3321,73
	=====

Uit de geïnventariseerde voorraad stenen blijkt overduidelijk dat daarin meer kapitaal stak dan in de steenfabriek zelf. Ook valt op dat in de toenmalige veldovens een scala van steensoorten werden gebakken, van halfgare stenen tot kromgebakken klinkers toe.

56.000 loosbleek	f 182,=
240.000 bleek	1020,=
190.000 best en gemeen-rood	997,50
17.000 beregende boerengrauw	93,50
180.000 miskleurig boerengrauw	1107,=
31.000 beregende klinkers en straatsteenen	217,=
190.000 miskleurig hardgraauw	1377,50
20.000 beregende straatsteenen	150,=
54.000 mondsteenklinkers	421,20
221.000 straatsteenen	1768,=
92.000 miskleurige klinkers	759,=

72.000 grijskleurig boerengrauw	702,=
115.000 kleurig grijs en koppig hardgrauw	1121,25

Totale steenvoorraad	f 9915,95
	=====

Op welke manier en wanneer precies de steenoven in handen is gekomen van Th.E. van Sadelhoff is niet bekend, maar het moet voor 5 januari 1889 zijn geweest, want dan verhuist het resterende gezin van J.W.C. Koch naar Wageningen. En volgens het Provinciaal Verslag van Gelderland over 1891 is dan 'De Loowaard' van Th.E. van Sadelhoff, geen onbekende in de baksteenfabricage (zie De Loowaard II). In 1891 werken er bij hem 41 mannen en 7 jongens, van vrouwen en meisjes is geen sprake meer.

Th.E. van Sadelhoff heeft ook de zaak gemoderniseerd. In maart 1902 kreeg hij vergunning om een 15 pk stoomlocomobile te plaatsen voor de aandrijving van beide steenpersen.

Voor 1911 moet het bedrijf overgenomen zijn door zijn zoon Johannes Hendrikus Nicolaas van Sadelhoff (geb. 15-9-1876), gehuwd met J.M.G. Becking. Hij heeft de steenfabriek verder gemoderniseerd, welke vernieuwingen wel arbeidsplaatsen kostten, want in 1911 werken er nog maar 12 mannen, 8 jongens en weer 4 meisjes. Met andere woorden, een 25-tal arbeidsplaatsen bood de steenfabriek. In 1924 krijgt J.H.N. van Sadelhoff vergunning om zijn veldovens op de kadastrale percelen D 210,211 en 217 te vervangen door een ringoven. Uit de beschikbare correspondentie omtrent de bouwvergunning blijkt dat de ringoven de volgende afmetingen had: 54.04 m lang, 15.40 m breed en 3.25 m hoog. Hij bevond zich onder een overkapping van 63.25 x 25.40 x 8.70 meter. De lengte van het stookkanaal was bijna honderd meter en er waren 18 poorten. De schoorsteen was 43 meter hoog.

Aan ieder kap van de oven werd een trap gebouwd om op de bovenvloer (stookplaats) te klimmen en aan de rivierzijde werd een oplopende brug gemaakt om de brandstoffen onder de kap te brengen. Om gevrijwaard te zijn van optrekkend grondwater werd de ringovenvloer 70 cm hoger gelegd dan de bestaande veldovenvloer.

Dat een en ander vlot verliep was niet verwonderlijk want J.H.N. van Sadelhoff had grote invloed. Hij was wethouder van Duiven en van de zes auto's (vier vrachtwagens en twee personenauto's) die in 1924 in Duiven rondreden, werd er één door hem bestuurd. Zijn mening was belangrijk genoeg om vastgelegd te worden. Toen een gemeentelijke steunregeling in 1924 ter sprake kwam gaf hij weer: *Van Sadelhoff wijst er op dat zijn arbeiders niet georganiseerd zijn, zij hebben dat ook niet nodig, aangezien zij steeds het gehele jaar door op zijn fabriek werk hebben. Als er geen direct nodig werk is, zoekt hij werk voor hen. Veelen onder de steenovenarbeiders gaan echter bij voorkeur werken naar fabrieken in andere plaatsen waar zij enkel 's zomers verzekerd zijn van werk. Dan hebben zij aan zich zelf te wijten dat ze werkeloos worden.*

De steenfabriek 'De Loowaard' is tot 1978 als een besloten vennootschap geëxploiteerd door de familie Van Sadelhoff. In 1952 berustte de leiding bij H. van Sadelhoff uit de Loostraat en in 1978 nog bij J.B.A.M. van Sadelhoff uit Babberich. In 1978 werd de 'Loowaard' verkocht en ingebracht in een combinatie van steenfabrieken, de 'Kijfwaard' te Pannerden en de 'Ijssel' te Etten onder leiding van Van Wijck.

Epiloog

Hiermee is door middel van een vijftal artikelen in grote lijnen de baksteen- en dakpannenfabricage in Duiven en op de Loowaard beschreven. Echter is alles nog niet vastgelegd. Indien er mensen zijn die deze verhalen kunnen aanvullen met hun eigen herinneringen, foto's, kran-teknipsels en dergelijke, dan worden zij verzocht contact op te nemen met G.B.Janssen, Hunneveldweg 51, 6903 ZK Zevenaar, 08360-31796

G.B.Janssen, Zevenaar.

Verenigingsnieuws

MONUMENTENBELEID IN DE GEMEENTE DUIVEN (3)

Als uitvloeisel van de op 27 oktober 1986 door de Raad vastgestelde Gemeentelijke Monumentenverordening is op 22 april 1987 door wethouder A. Lore de Jong een gemeentelijke Monumentencommissie geïnstalleerd. Dat is dan ruim een jaar nadat B&W een werkgroep hadden ingesteld om het een en ander van de grond te krijgen.

Omstreeks de installatiedatum bestond al het krachtige gerucht dat een andere gemeentelijke werkgroep onzichtbaar (of in het geheim ?, de beste aanduiding is moeilijk te geven) een nieuw Hartplan voorbereidde, of wellicht al voorbereid had.

Hoe het ook zij, noch de Historische Kring, noch de werkgroep die de monumentenverordening voorbereidde, noch de leden van de Monumentencommissie zijn ooit betrokken geweest bij de besprekingen die tot het Hartplan hebben geleid. Het is zeer waarschijnlijk dat de (geheime) Hartplan-werkgroep ongeveer in dezelfde periode werkzaam is geweest als de monumentenwerkgroep. Het bleek ook niet mogelijk enige officiële of informele informatie te verkrijgen of contacten te leggen. Blijkbaar wilde men een herhaling van de opwinding, die het eerste Hartplan in februari 1986 teweeg bracht, voorkomen. Maar was die absolute stilte wel zo verstandig ?

Nadat het eerste Hartplan openbaar was gemaakt, heeft de Historische Kring zich sterk gemaakt voor het behoud van het oude stratenplan, het voormalige klooster Regina Pacis, het Gemeentehuis en de Pastorie. Ook (toen al) bleken tal van inwoners niet gediend te zijn van de rigoreuze veranderingen in het centrum van Duiven.

Tijdens de maartse verkiezingsstrijd in 1986 ontpopten verschillende lokale partijen zich als behoeders van de karakteristieke panden in het Duivens centrum, en toch Als de kruitdamp rond de gemeenteraadsverkiezingen is opgetrokken gaan vrolijk twee werkgroepen aan de slag. De ene spant zich openlijk in om een gemeentelijk Monumentenbeleid van de grond te krijgen. De andere werk-

groep bereidt in ieder geval niet openlijk een nieuw Hartplan voor. Daarin wordt, zo blijkt op 3 juni 1987 weliswaar minder rigoreus omgesprongen met het stratenplan, blijven het voormalige klooster en het Gemeentehuis gespaard, maar het oude St.Jozefklooster, de Pastorie plus de tuin voor het huis van de fam. Snelder moeten wijken. Grondige bestudering van het plan levert allen maar vragen. De onderbouwing van het plan blijkt uitermate slecht en van weinig visie getuigend. De handhaving van het gemeentehuis blijkt een wassen neus: er is geen bestemming voor en het wordt praktisch ingebouwd. Handhaving op langere termijn lijkt dan ook uitgesloten.

Kortom, op op-z'n-zachts-gezegd merkwaardige grondslagen wordt een winkelcentrum voorgesteld waarvoor per slot van rekening de weinige karakteristieke panden, zo u wilt monumentale panden, die het dorp Duiven nog rijk is, moeten verdwijnen of in de verdrukking raken.

Wij als Historische Kring blijven ons afvragen waarom er zo gehandeld is. Was dat nu wel nodig ?

Tijdens de informatieavond heeft de Historische Kring een positief voorstel ingediend waarop tot nu toe alleen met een dooddoener is gereageerd. Het komt er op neer dat de Historische Kring graag constructief mee wil denken over een reconstructie van de oude dorpskern. Dat de Historische Kring daarbij andere inzichten en standpunten zal innemen dan de overige organisaties of belanghebbenden hoeft o.i. geen belemmering te zijn om uiteindelijk te komen tot een goed en voor alle partijen aanvaardbaar bestemmingsplan voor het Hart van Duiven.

De grote fout die men bij het ontwerpen van het tweede (en ook eerste) Hartplan heeft gemaakt is dat men niet de adviezen van deskundigen m.b.t. monumenten en historische dorpskernen heeft ingewonnen en bij de afwegingen heeft laten meespelen. Mensen, die puur zakelijke belangen behartigen, werden bevoegd verklaard een oordeel te vellen over de historische en monumentale waarde van oude panden en het stratenpatroon. Dit is o.i. even dwaas als het omgekeerde waarbij men alleen historici en archeologen een Hartplan zou laten ontwikkelen zonder daarbij economische en planologische adviseurs te betrekken.

Th.M.J. Jonker, voorzitter

I N H O U D S O P G A V E

Jaargang 4 (1987), nummer 2, september 1987

W.Th.J. Peters: Piet Leijnsing achterna	21
Th.M.J. Jonker: Uit de krant van toen	26
W.F.W.M. van Heugten: De Groessense doopvont	27
G.B. Janssen: Steenfabricage op de Loowaard (deel 3)	33
Verenigingsnieuws	18